

LA CONSTRUCCIÓ HUMANA DE LA REALITAT

Antoni Defez
(Universitat de Girona)

En filosofia no hi ha res d'innocent, en el sentit de ser neutral o asèptic. Fins i tot les mateixes preguntes que ens fem i que guien les nostres reflexions ja amaguen, com a un punt de partença ocult, les preconcepcions que tenim sobre els problemes que volem tractar. Aquest, per exemple, és el cas d'interrogants com "Podem conèixer com és la realitat en si mateixa?", "Podem dubtar si el nostre coneixement és el coneixement de la realitat en si mateixa?". Com veiem, aquestes preguntes semblen molt raonables, i de fet han estat llocs comuns de la nostra tradició. Ara bé, que això sigui així no té per què fer-nos creure que l'actitud del filòsof hagi de consistir en l'intent, desesperat o no, de respondre allò que interroguen. No, podria succeir més aviat que, malgrat llur aparença impecable, la dificultat ja es trobés en els mateixos preguntats. És a dir: és possible que la solució no sigui altra cosa que repensar el sentit d'allò que aquests interrogants demanen. Tal vegada no tinguin un sentit tan definit com sembla; o podria ser que es tractés d'interrogants insensats; o també d'interrogants significatius que, no obstant però, no tenim per què acceptar.

Que alguna d'aquestes possibilitats podria ser el cas ens ho suggereix ja el fet mateix que aquests interrogants fan servir conceptes que no han estat determinats en llur significació exacta: per exemple, 'realitat en si mateixa', 'coneixement de la realitat en si mateixa', 'dubte'. Com dèiem, en filosofia no hi ha res d'innocent, i els nostres

interrogants també pateixen d'aquesta manca d'asèpsia conceptual. Efectivament, per què hauríem d'acceptar qüestions que giren al voltant de conceptes encara no analitzats? Aquest sol ser un greu problema, ja que els conceptes filosòfics no representen quelcom donat i indiscutible, sinó que són teòrics –conceptes tècnics- que, com passa amb la resta dels conceptes, reben llur significació del marc conceptual en què tenen la seva vida. Així doncs, comencen per aclarir la significació dels conceptes de realitat, coneixement i dubte.

Hi ha una manera molt prestigiada d'entendre i fer casar aquests conceptes que és l'anomenat 'realisme metafísic', posició que històricament ha adoptat formes molt diverses i ha estat presentat amb matisos força variats. Amb tot, és possible oferir-ne una caracterització esquemàtica i formal amb les tres tesis següents:

(i) La realitat és com és independentment de com és coneguda pels éssers humans, de manera que les entitats, les propietats, els fets i el fenòmens que la configuren són com són indiferentment al tracte epistèmic que hom hi manté.

(ii) Hi ha o podria haver-hi un coneixement de la realitat que fos el coneixement fidel i complet de la realitat en si mateixa. Aquest coneixement podria estar a l'abast dels éssers humans, en aquest moment o en algun futur llunyà, però no necessàriament, ja que podria ser cosa sols de la divinitat. És més: fins i tot no cal pensar que aquest mena de coneixement estigui a l'abast de cap subjecte, ni tan sols déu: seria suficient acceptar-lo com a una possibilitat concebible, com a un límit ideal, tot i que no fos assolible per ningú i, així, la realitat en si mateixa seria irremeiablement desconeguda.

(iii) Té sentit dubtar de qualsevol mena de coneixement efectiu en la mesura que és possible o, almenys, concebible el coneixement fidel i complet de la realitat en si mateixa, encara que no estigui a l'abast de ningú, ja que qualsevol coneixement efectiu –allò que entre els humans passa per coneixement- sempre podria no ser el coneixement fidel i complet de la realitat en si mateixa.

Ara bé, és correcte el enuncien les tesis (i), (ii) i (iii)? I què vol dir aquí 'correcte'? Significatiu? Vertader? Que el realisme metafísic és una posició significativa en un sentit lax sembla evident: tothom entén el que vol dir o, si més no, ens fem alguna idea. Una altra cosa és si volem emprar un criteri restrictiu de 'significat' o de 'sentit': per exemple, si afirmem que només té significació allò que és verificable o allò que té conseqüències teòriques contrastables, o allò que té conseqüències pràctiques. En aquest cas hom podria dir que el realisme metafísic està mancat de significació. Aquesta, però, es una política filosòfica desaconsellable, ja que o bé condemnariem a l'àmbit d'allò no-significatiu a moltes coses que sí ho són, o bé donariem una explicació empobridora de la mateixa noció de significativitat.

Un altra opció seria dir que el realisme metafísic està mancat de significació perquè fa un ús inusual dels conceptes que utilitza –realitat, coneixement, dubte, etc.-, conceptes que només tindrien ús en les activitats de l'intercanvi lingüístic ordinari. En altres paraules: per què no tractar els conceptes de 'realitat', 'coneixement' o 'dubte' de la mateixa manera que tractem els de 'elefant', 'armari' o 'entrepà'? Per què pensar que amb ells –per exemple, amb el concepte de 'realitat en si mateixa'- estem platejant quelcom molt profund i important? Ara bé, tampoc aquesta estratègia sembla massa recomanable: d'una banda, perquè la filosofia també és una activitat lingüística; d'altra,

perquè el filòsof, com qualsevol altre parlant, té el dret a redefinir els conceptes que usa i a crear nous marcs conceptuals. No dèiem adés que els conceptes filosòfics són teòrics? Doncs bé, per què el realista metafísic no ha de poder fer la seva feina si li ve de gust, o si la troba aclaridora respecte els problemes que el preocupen?

I què hi de la veritat? És vertader el realisme metafísic? Bé, no és vertader, però tampoc és fals. I és que no podria ser ni una cosa, ni l'altra, ja que no hi ha veritats filosòfiques. La filosofia fa servir veritats –veritats empíriques, veritats formals, veritats conceptuals, etc.-, però no aconsegueix veritats específicament filosòfiques. Com la resta de les nostres activitats la filosofia és una activitat impura, i la seva funció no és altra cosa que la claredat, la comprensió, açò és, aconseguir, mitjançant l'articulació de conceptes i de veritats prestades, bones teories, maneres raonables i coherents d'entendre. Per aquest motiu, allò que haurem de fer amb el realisme metafísic no és demostrar que és filosòficament vertader o fals a través d'alguna demostració o argument –en filosofia els arguments o les demostracions, podent ser bons, no poden arribar tan lluny-, sinó veure si és una manera aconsellable de pensar o de comprendre la relació en què es troben els nostres coneixements i la realitat.

I òbviament quan aquí diem 'aconsellable' no pretenem dir que tothom hagi de trobar aconsellable o desaconsellable el realisme metafísic, sinó quelcom molt més modest: aconsellable per a nosaltres, per a aquells pensen ara en aquestes qüestions, per a mi que ara escric aquestes ratlles o per a vostè que les està llegint. I aleshores què hi podem fer? Doncs, molt senzill: mostrar què vol dir exactament el realisme metafísic, veuré amb quines altres tesis ens compromet; i, clar, descobrir si no hi haurà altres maneres de pensar el problema, alguna altra manera que ens resulti més satisfactòria,

més convincent o més raonable. I això darrer -no hi ha altra alternativa- en funció de les nostres pressuposicions i caràcter. Anem per feina, doncs.

Si repensem les tesis (i), (ii) i (iii) abans presentades, veurem que el realisme metafísic és una posició filosòfica que s'alimenta del que podríem anomenar 'la metàfora de la profunditat'. D'acord amb aquesta metàfora, i en el cas que no mantinguem una actitud d'escepticisme radical o total, el coneixement humà seria un procés de descobriments a través del qual cada cop anem aprofundint més i més en la naturalesa de les coses, de manera que cada vegada estaríem més a prop de saber com és la realitat en si mateixa. Que aquest procés tingui o no un final, o que estigui o no a l'abast dels humans, com ja hem vist, serien matisos dintre d'aquesta mateixa orientació que, no obstant, no vénen ara al cas.

Il·lustrem el significat del realisme metafísic amb l'exemple del microscopi. Una manera d'interpretar allò que passa quan mirem a través d'un microscopi és pensar que amb l'ajut de les seves lents penetrem en l'autèntica realitat, en la realitat en sí mateixa, realitat que es trobaria més enllà del món tal i com el coneixem usualment, és a dir, el món de les aparences. Dit d'una altra manera: d'un costat, tenim la superfície de la realitat; d'altre, la realitat per dins, la realitat en si mateixa. Ara bé, aquesta interpretació no és l'única que podem donar dels poders del microscopi: es possible també una interpretació diferent, un interpretació en clau d'un realisme no-metafísic.

Hom podria dir que amb el microscopi el que aconseguim no és penetrar en la realitat i destapar els seus secrets, sinó simplement augmentar les nostres experiències, augment, és clar, no que ha de ser entès només en sentit quantitatiu –tenir més

experiències-, sinó també en sentit qualitatiu: més experiències de més qualitat, experiències més sofisticades, més precises, més minucioses. ¿Per què hauríem de pensar que amb el microscopi fem quelcom radicalment diferent del que ja fem amb unes ulleres graduades, uns prismàtics o una lupa? No, no hi ha cap motiu per pensar que aquí hi ha un salt epistemològic i ontològic, i no un mera continuïtat. I el que és vàlid per al microscopi, també ho seria per al cas del telescopi, o els detectors de partícules o les mateixes teories científiques. Així, i en contra per exemple del realisme metafísic científic, no tindria sentit afirmar que els objectes no són realment com els percebem ordinàriament, sinó conjunts de cèl·lules o núvols de partícules. No, ben bé al contrari: els objectes són com els percebem, i podem percebre'ls d'una manera, diguem-ne, més allunyada o d'una manera més minuciosa o detallada.

Com acabo de dir, aquesta diferent interpretació dels poders del microscopi ens du a un realisme no-metafísic. Efectivament, d'entrada, sembla que ja no tingui sentit o, si es vol, cap interès parlar de la realitat en si mateixa, ja que allò que hagi de comptar com a realitat no serà independent de la nostra manera de conèixer. En altres paraules: les preguntes de què hi ha i com és el què hi ha tindran una resposta diferent en funció de la manera com intentem respondre-la: per exemple, obtindrem diferents resultats d'usar la vista, uns prismàtics, un telescopi, una lupa, un microscopi, o un detector de partícules... Amb tot, algú podria pensar que això no representa realment l'eliminació del realisme metafísic, ja que podria existir encara un coneixement –una superteoria– que englobés allò que tenen en comú totes les aproximacions vertaderes a la realitat. És més, si neguem aquesta possibilitat, i només afirmem que el món és com és en funció de com és conegut ¿no ens estaríem anant cap un relativisme radical i, al capdavall, cap alguna mena d'idealisme? Doncs no, ni una cosa, ni l'altra.

Com hem dit adés, hi ha moltes maneres de ser realista metafísic. Així és possible afirmar que el coneixement humà sempre serà relatiu a l'ara i ací humà, i no obstant acceptar alhora que és concebible i possible el coneixement fidel i complet de la realitat en si mateixa, un coneixement on tot relativisme quedi anul·lat. Per exemple, hom podria dir que aquesta mena de superteoria és allò que quedaria quan restéssim del nostre coneixement tots aquells trets que té en funció de la nostra manera específica de ser i conèixer. Efectivament, el realisme metafísic científic sol pensar això: que amb ajut de l'aparell matemàtic hom ha transcendit l'ara i ací humà. En suma: la defensa d'un cert relativisme no seria incompatible amb el realisme metafísic.

Ara bé, és precisament aquesta possibilitat d'anar més enllà de l'ara i ací humà el que nega el realisme no-metafísic: no hi ha manera de transcendir la condició humana, ni tan sols amb l'ajut del coneixement matemàtic de la realitat. De fet, per aquesta perspectiva, les matemàtiques serien una activitat lingüística summament abstracta que creix a partir d'algunes de les maneres espontànies de reaccionar o actuar pròpies dels éssers humans com, per exemple, detectar o discriminar unitats o, millor encara, de detectar o discriminar segments de la realitat –per exemple, objectes-, tot tractant-los com a unitats, i com a combinacions d'unitats.

En general, d'acord amb el realisme no-metafísic, no hi hauria res que s'autoidentifiqués, ni tan sols que s'autoidentifiqués com a una unitat. Altrament, tota identificació, sigui d'objectes, de propietats o de fenòmens, només és possible a partir de les reaccions y accions naturals i espontànies dels humans i, per descomptat, a partir de la sofisticació i precisió que han introduït el llenguatge i altres productes culturals.

Estem, doncs, davant d'un nominalisme radical: ni tan sols tindria sentit dir que existeixen, en un sentit metafísic, els individus. Heus aquí, perquè per a aquesta perspectiva la noció de realitat en si mateixa està mancada de significació o, si es vol, d'ús. Però, expliquem amb més detall aquesta posició, i fem-ho neutralitzant la possible acusació d'idealisme que abans recollíem.

En realitat, l'idealisme és una de les modalitats sota les quals es pot presentar el realisme metafísic, ja que a parer seu tenen sentit els conceptes de realitat en si mateixa i el de coneixement de la realitat en si mateixa. En concret, per a l'idealisme, la realitat en si mateixa no seria altra cosa que la creació del subjecte. Ara bé, aquest subjecte podrà ser un subjecte absolut o un particular, cosa que farà que l'idealisme sigui absolut o un solipsisme ontològic. Doncs bé, a diferència de l'idealisme, el realisme no metafísic no accepta que la realitat sigui una creació de cap mena de subjecte, sinó que *només té sentit dir* què hi ha a la realitat i com és la realitat a partir de les accions espontànies i simbòliques dels humans.

Així, mentre que un realista metafísic no-idealista podria afirmar "Hi ha muntanyes (electrons...) independentment de si hi ha subjectes i de com els subjectes puguin conèixer", i un idealista diria "Hi ha muntanyes (electrons...) en tant que el subjecte coneix, o en parla", un realista no-metafísic afirmarà "Només té sentit dir que hi ha muntanyes (electrons...) a partir de les activitats cognoscitives i lingüístiques dels subjectes". Fixem-nos que, en realitat, tots tres podrien estar d'acord sobre què és el que hi ha: la discrepància no és empírica, sinó filosòfica, i només rau en la manera d'explicar per què diem que al món hi ha el que hi ha. Per aquest motiu el realista no-metafísic no nega que la realitat existeixi, en el sentit que existeixin les muntanyes o els

electrons, sinó que *tingui sentit dir* que existeixen per si mateixos o autoidentificant-se o, si es vol, d'una manera absoluta i no referida a cap tipus de subjecte.

Posem un exemple. Anem per la muntanya i escoltem un lleu soroll o un imperceptible moviment en un matoll. Quelcom ha estat detectat i discriminat, alguna cosa destaca al nostre entorn i ens resulta significativa. I hi reaccionem de determinada manera, actuem simbòlicament... Ara bé, no és que això que ha estat detectat sigui significatiu per si mateix, sinó que és precisament la nostra reacció, la nostra acció, allò que el destaca i el discrimina. Òbviament, encara estem lluny de poder dir que hem percebut, per exemple, una guineu. A tal efecte farà falta el concurs tant dels nostres llenguatges, amb els seus recursos d'identificació i reidentificació ontològica, com d'aquella massa més o menys difusa de creences que ens dóna la nostra visió del món.

Tanmateix, la diferència no es redueix al cas de la discriminació d'objectes, propietats o fenòmens, sinó que s'aplicarà també al cas de trets genèrics de la realitat, com és la causalitat o l'existència de lleis causals. Així, hom podria dir que no és cas que el món estigui ordenat causalment en si mateix i per si mateix, tampoc que el món estigui ordenat causalment en tant que creació del subjecte, sinó que *només té sentit dir* que el món està ordenat causalment a partir del fet que els humans són animals causals i inductius, és a dir, que són organismes que detecten i busquen, perquè els resulten significatives, regularitats entre el fenòmens, cosa que inclou també la seva projecció cap el futur o el passat.

És important tenir en compte que forma part d'aquest realisme no-metafísic una concepció no intel·lectualista i no teoricista d'allò que és la base de les nostres activitats

cognoscitives i lingüístiques. Efectivament, en contra del ha estat la tendència general de la nostra tradició i del que suposa el realisme metafísic, el sòl rocós de les nostres activitats cognoscitives i lingüístiques no serien actes de reconeixement, estructures cognitives a priori o alguna mena de contemplació de la realitat en si mateixa –objectes, propietats, fenòmens o dades sensorials autoidentificant-se-, sinó acció espontània i simbòlica. Aquesta acció no seria reduïble simplement a conducta, a mera reacció davant estímuls externs, sinó que ella mateixa seria la que, en exercitar-se, alhora detecta, aïlla, discrimina i fa significatiu allò que d'una altra manera ni tan sols podríem dir que roman sense ser detectat, aïllat o discriminat. Hom podria dir que aquí l'acció és el criteri, no l'efecte.

És fàcil de veure que aquesta reconstrucció seria també aplicable al cas dels animals no humans, cosa que podria introduir cert relativisme. Igualment, certa dosi de relativisme se'ns imposa en la mesura que els llenguatges i les formes de vida culturals dels humans no tenen per què ser idèntiques. Ara bé, aquest relativisme no serà incompatible amb el realisme i, així, no donarà peu a parlar d'idealisme. En efecte, els humans i la resta dels animals, malgrat les diferències, comparteixen bona cosa de reaccions i accions naturals, sobretot en tant que són més a prop en la escala evolutiva. I això fa que, havent divergències en la manera com és a realitat per a uns i altres, aquestes divergències no siguin fatals en la major part dels casos, sobretot –repetim-ho- si uns i altres són a prop en l'escala evolutiva. No és la millor prova d'això la gran compenetració i comunicació –per descomptat, no lingüística- que hi ha entre els humans i els animals?

Al seu torn, i pel que fa a les possible divergències entre els éssers humans, tampoc la situació vindria representada per una incommensurabilitat absoluta. Els humans, amb diferències menyspreables, comparteixen una mateixa naturalesa –una mateixa forma de vida natural-, estant les diferències només provocades només per la diversitat de formes de vida lingüístiques i culturals. I així, tot i que en el cas humà s'obre la possibilitat de diverses visions de la realitat a partir de diverses formacions conceptuals, la incommensurabilitat mai seria insalvable, ja que compartim una mateixa naturalesa i unes mateixes maneres d'actuar espontàniament. Dit al revés: la forma de vida natural dels humans determina, tot i que d'una manera dèbil –és a dir, determina i alhora infradetermina- les formacions conceptuals que els humans fan servir per tal de conèixer la realitat. No hi ha per tan perill d'idealisme, ni tan sols d'idealisme lingüístic.

I què hi ha del dubte? Bé, com hem vist abans, la tesi (iii) presentava el dubte escèptic com a una figura més del realisme metafísic. La raó era la següent: només aquell que cregui que és possible el coneixement de la realitat en si mateixa, estigui o no a l'abast de qualsevol mena d'ésser, pot dubtar de qualsevol coneixement efectiu en tant que seria concebible que aquest mai s'ajustés a aquell ideal. Ara bé, un cop abandonat, en general, el realisme metafísic, també caldrà bandejar aquest tipus de dubte escèptic en tant que pretengui presentar una situació epistèmica real o possible. Amb tot, aquest dubte de l'escèptic radical pot tenir un ús filosòfic saludable. I no perquè presenti alguna possibilitat filosòfica real o possible, sinó perquè, en fer-nos imaginar que les coses podrien ser d'una altra manera –tinguem en compte que el dubte mai incorre en una contradicció lògica-, ens obliga a repensar de quines pressuposicions deriva i quina és la situació epistèmica humana. Clar, en aquest cas no es tractarà de respondre el

dubte -això suposaria cometre l'error de creure que aquest dubte presenta un possibilitat necessitada de resposta filosòfica-, sinó més aviat de dissoldre'l i aprendre d'ell.

Tanmateix aquest dubte propi del realisme metafísic escèptic no és l'únic possible, ni ens ha de fer creure que cal abandonar tota mena de dubte: de fet, quotidianament vivim no sols entre certeses, sinó també entre dubtes. Ara bé, tot dubte que vulgui ser empíricament significatiu haurà de ser un dubte intern a la pròpia empresa del coneixement: un dubte parasitari a les certeses amb què ja estem compromesos i que, de fet, és un moment més d'aquella empresa en tant que serveix per al seu desenrotllament. Aquest tipus de dubte seria el dubte propi de la investigació empírica, un dubte que estaria al servei de la mateixa construcció humana de la realitat.

Tanmateix les coses no són sempre tan senzilles: de vegades dubtem de l'existència d'algun objecte o d'algun fet; d'altres, però, dubtem de l'existència d'un determinat tipus d'entitats. I, clar, no és el mateix dubtar si aquell objecte que hi ha dalt de la muntanya és un arbre o si un determinat incendi ha tingut causes naturals, que dubtar que existeixin els arbres o dubtar que existeixin les nacions, l'amistat o la justícia. En altres paraules: els dubtes que formen part de l'empresa del coneixement humà poden ser diferents també en funció d'allò que és l'objecte del dubte. I això seria així perquè no tot allò que diem que existeix, existeix de la mateixa manera: la construcció humana de la realitat no és uniforme.

Per descomptat: dintre del que usualment anomenem 'realitat' cal incloure no sols entitats com les muntanyes, la temperatura o els incendis, sinó també les anomenades realitats intensionals, un bon exemple de les quals són precisament les

nacions, l'amistat o la justícia. Doncs bé, les realitats intensionals serien aquelles l'existència de les quals depèn de les actituds proposicionals dels éssers humans: hom podria adir que existeixen en la mesura que hi ha una suficient massa crítica de persones que creuen en la seva existència. I per aquesta raó aquesta mena de realitats estarien obertes al dubte d'una manera diferent que l'existència de les muntanyes, els electrons o el moviment cinètic molecular. Per exemple, hi ha filòsofs eliminacionistes que, des d'alguna mena de reduccionisme, neguen l'existència de les realitats intensionals, cosa que, a parer d'altres pensadors, faria impossible entendre com és el món humà, el món social i històric.

Podem veure com s'origina aquest problema a partir de la manera com funciona aquí el dubte escèptic. Així, mentre que l'existència de les muntanyes o els arbres està lligada a nivells de reconeixement i identificació molt bàsics –accions naturals espontànies-, i només un realista metafísic escèptic s'atreviria a dubtar de la seva existència, quan comencen a considerar entitats vinculades a actes de reconeixement i identificació més sofisticats, com és el cas de les anomenades entitats teòriques de la ciència –per exemple, els electrons- o les realitats intensionals –per exemple, les nacions-, els problemes comencen a plantejar-se. De fet, no sols és possible negar l'existència de les nacions, sinó també l'existència dels electrons: per a un operacionalista els electrons no serien entitats reals, sinó simples resums de conjunts d'operacions i observacions empíriques..

Efectivament, tothom està d'acord en l'existència de les muntanyes –com dèiem, només un realista metafísic escèptic podria posar-ho en dubte-, mentre que els nostres actes de reconeixement i identificació o el nostre llenguatge permet que hi hagi dubtes o

discrepàncies sobre l'existència dels electrons o les nacions. En aquests darrers casos els nivells de dubte o discrepància poden ser molt alts, ja que se tracta de conceptes molt oberts i amb límits molt borrosos que depenen de teories altament sofisticades. En altres paraules, els nostres compromisos ontològics no son sempre igualment exigents: parlar català i negar l'existència dels objectes de l'estil de les muntanyes sembla impossible; tanmateix, parlar català i negar que existeixen els electrons o las nacions sí que és possible.

Ara bé, on està límit? Perquè tampoc sembla recomanable acceptar com a existent tot allò que les teories científiques i socials –les construccions humanes de la realitat- diuen que existeix: és una constant en la història del coneixement l'abandó, com a existents, de tipus entitats –per exemple, el flogist- que durant un cert temps hom havia considerat com a reals. Bé, la resposta aquí haurà de seguir les següents directrius. En primer lloc, no oblidar que hem abandonat el realisme metafísic i, per tant, que quan diem que quelcom existeix, no estem dient que existeix *per se* o autoidentificant-se, sinó en relació a la construcció humana de la realitat. I dos: caldrà sospesar l'afirmació que quelcom existeix -que cert tipus d'entitats existeix- en funció del seu paper explicatiu dintre de la nostra forma de vida i, més en concret, en l'empresa humana del coneixement. I, clar, no sols del coneixement de la realitat natural o física, sinó també del coneixement de la realitat humana.